

Welk maatschappijmodel moet worden naar voren geschoven?

Om het doel van een radicale omslag in de economie te bereiken zijn in de Verklaring van Tilburg meerdere speerpunten geformuleerd. De eerste speerpunt – de sociaal-culturele – onderscheidt zich van de overige doordat zij gaat over de algemene mentale voorbereiding van de bevolking terwijl de andere speerpunten gaan over meer concrete onderwerpen. De concrete speerpunten staan natuurlijk niet los van het “gemeenschappelijk gedragen toekomstbeeld” want ze zijn er de invulling van en kunnen dus niet onafhankelijk van de formulering van dat maatschappijmodel worden uitgewerkt. De concrete speerpunten vragen om vernieuwende en meer afdoende oplossingen die geformuleerd worden door specialisten, terwijl het “enthousiasmeren”, maar eigenlijk beter gezegd het “vorbereiden”, van de ganse bevolking vraagt om een generalistische benadering.

Zoals elke brug maar een relatief smalle maar essentiële en onmisbare overgang vormt tussen twee oevers, zo moet de formulering van het maatschappijmodel ervoor zorgen dat de “leken” een aantal basisbegrippen en termen kennen om hun toestand juist in te schatten en ze kunnen hanteren om problemen en wensen eenduidig te formuleren; en de politici en specialisten moeten hun keuzes en oplossingen via dat vocabularium in begrijpelijke termen voorleggen om er de goedkeuring en de nodige steun voor te krijgen. De ideologieën, die de voorbije eeuw de dienst hebben uitgemaakt, misten die welomschreven en algemeen verspreide woordenschat: de ontstane “kloof met de burger” was dus niet alleen te wijten aan een tekort aan communicatie maar ook en vooral aan het ontbreken van een stuk basiskennis en de bijbehorende eenduidige woordenschat.

Het maatschappijmodel dat hier wordt gepresenteerd wil bijgevolg in geen geval een nieuwe ideologie worden genoemd want het stoelt niet op een ideaal maar op een beschrijving van de realiteit, vandaar de naam economische realiteit systeem (ERS). Dat de naam toch niet “maatschappelijke realiteit systeem” luidt komt door het feit dat de term economie hier terug in zijn bredere oorspronkelijke betekenis van “wet of regel van het huis” (economie komt van oikos = huis en nemein = regel of wet) of “huishoudkunde” wordt gebruikt. Uitdrukkingen als “sociale economie” of “ecologische economie” of “duurzame economie” hebben net die bijvoeglijke naamwoorden nodig omdat men onder het woord economie niet langer de degelijke huishoudkunde verstaat die in wezen sociaal en ecologisch / duurzaam is. De scheiding van economie en politiek van religie mag dan hoogst wenselijk en gelukkig in veel landen gerealiseerd zijn, in de mate dat ze van die scheiding gebruik hebben gemaakt om het sociale, het solidaire en het duurzame grotendeels achter te laten hebben ze de kiemen gelegd van de bedreigingen en ongerijmdheden in het huidige wereldbestel.

In het ERS wordt geen specialistisch jargon gebruikt want het doel is om Jan Modaal het nodige basisinzicht te verschaffen zodat hij mondig genoeg wordt om met politici en bedrijfsleiders het inhoudelijke gesprek over de essentie te kunnen aangaan. Door de stromen van alle mogelijke middelen te beschrijven is het ERS herkenbaar en toegankelijk, en door de inbreng van een of ander zweverig ideaal of vaag voorafgaand principe te weren is het meteen ook zakelijk en concreet toepasbaar.

Het systeem aarde / de wereld is een geheel van stromen

om te beginnen louter natuurlijke stromen ...

Op de planeet aarde waren heel wat vormen en soorten van fauna en flora ontstaan, geëvolueerd, en de meeste weer verdwenen voordat de mens op de aarde verscheen, niet in een deus ex machina maar als een volgende stap of beter gezegd als doorlopende verdere

ontwikkeling van wezens voor wie (een deel van) de aarde een geschikte omgeving vormde om te leven en ook de volgende generaties de nodige levenskansen te bieden.

De mens deelde met alle wezens op de planeet de wisselende en regelmatig terugkerende klimaatomstandigheden en de meer eenmalige en/of abrupte wijzigingen waarbinnen de stromen van lucht, zonlicht, en water meestal gedeeld konden worden, maar concurreerde met andere mensen en vocht ook voor zijn bestaan ten koste van andere diersoorten om uit de stromen van flora en fauna datgene te halen wat hij nodig had voor het leven en overleven: voedsel en schuilplaats. Door de toename van de menselijke soort raakten ook minder ideale leefomgevingen bevolkt en ontstonden de typisch menselijke behoeften aan kleding en brandstof voor verwarming.

Met de overgang naar landbouw en veeteelt, die een sedentair bestaan vereiste, werd de biotoop aarde voor de mens tot wereld want er was vanaf dan sprake van een ordening die door een deel van de mensen werd ingesteld en die zij door de anderen aanvaard en gerespecteerd wilden zien. In termen van stromen is het een eerste stap om de bestaande natuurlijke stromen door ordening beter te groeperen en zo meer dienstbaar te maken voor de mens.

De natuur bleef daarbij nog altijd de bepalende factor voor de omvang van de mensensoort en de vestigingsplaatsen. De sterkere bewustwording van de afhankelijkheid van regelmatige beschikbaarheid van de warmte en het licht van de zon en de neerslag leidde uiteraard tot natuurgodsdiensten en er kwamen samenlevingsregels tot stand ter bescherming van de persoonlijke inspanningen toegevoegd aan de natuurlijke processen. De beperkte samenlevingsregels werden weinig in vraag gesteld omdat vrijwel iedereen vanuit de eigen levensomgeving de noodzaak en het nut ervan kon inzien. In de mate dat (hoofdzakelijk via het water) vervoer mogelijk was ontstond er ook mogelijkheid om meer dan de eigen lokale behoeften te produceren en goederen te ruilen; een activiteit die op haar beurt bijdroeg tot een meer gestructureerde / geordende wereld.

Tot en met de landbouwsamenlevingen lag de controle over de stromen (vooral voedselproductie) nog grotendeels bij de vele kleine (gezins)entiteiten die over de opbrengsten konden beschikken waarvoor ze ook de inspanningen leverden.

... maar ook door de mens geïnitieerde stromen met consequenties ...

Vergeleken met de duur van de jagers / verzamelaars samenlevingen zijn de pakweg tienduizend jaar landbouwsamenlevingen een vrij korte periode; het ging in technologisch opzicht om een laagdrempelige overgang en de trage evolutie binnen dat stelsel heeft een beperkte vooruitgang bewerkstelligd waarbij geen wezenlijke ongelijkheid ontstond. Sinds het tweede millennium van onze tijdrekening is daar echter verandering in gekomen met onder andere de landbouwstelsels, de alchemisten, de tijdsmeting met mechanische klokken, en wind- en watermolens. In onze moderne ogen misschien niet zo indrukwekkend en nog vrij traag en stappen met lange tussenpozen, maar wel ontwikkelingen waardoor de mens erin slaagde om aan de natuurlijke stromen nieuwe stromen toe te voegen met een wezenlijke omvang. De eerdere beheersing van de (primitieve) metallurgie (brons en ijzer) gold uiteraard ook niet-natuurlijke processen maar de invloed daarvan op het dagelijkse leven van de mens was beperkt. De veranderingen in de wereld hebben pas hun indrukwekkende stroomversnellingen gekregen met de industriële ontwikkeling waarbij de beheersing van de warmte-energie de processen eindelijk vrijmaakte van de binding aan menselijke en/of dierlijke spierkracht en water- of windmolens.

Voor het op gang brengen van steeds nieuwe bijkomende stromen van goederen scheen vanaf dat ogenblik geen enkele andere grens te bestaan dan het beschikbaar zijn of komen van de nodige grondstoffen of basisproducten in/uit de natuur. Van de verstoring van evenwichtstoestanden door de winningen, door de verhoogde productie in de natuur, en door de gevolgen van de bijkomende productieprocessen was men zich oorspronkelijk niet (voldoende) bewust en/of men negeerde ze. De biotoop aarde is echter een begrensde en

niet-groeiend systeem en omdat de door de mens toegevoegde processen (afval)stromen op gang brengen, die in verhouding tot de omvang van de biotoop aarde gering zijn, verloopt er doorgaans veel tijd voor de invloed ervan merkbaar of meetbaar is, wat niet wegneemt dat de intussen ontstane impact som onherstelbaar kan zijn.

Voor de talloze kleine gezinsentiteiten hield de overgang naar een industriële samenleving twee belangrijke veranderingen in. Enerzijds verhuisde heel wat van de voordien huiselijke productie naar fabrieken; de tijd besteed aan werken voor de eigen productie werd weliswaar geruild voor (dikwijls laag) betaalde arbeidstijd maar met de eigen materiaal- en vakkennis en inventiviteit kon niets meer worden aangevangen of tenminste niet verdiend én van de schaalvoordelen, die de industriële productiewijze kon realiseren door het zonder enige vergoeding overnemen van de kleine huiselijke productiecapaciteiten, kregen de werknemers ook niets. Anderzijds ging de beslissingsmacht verloren over de aanwending van de gespaarde middelen; bij het beleggen rest alleen nog de vergoeding voor het ter beschikking gestelde geld terwijl de keuzes bij de investeringen – waarbij ook met andere doelstellingen dan alleen de ermee te realiseren winst rekening kan worden gehouden – gebeuren door het veel kleinere aantal aangestelde bestuurders die bijna uitsluitend op winst worden afgerekend.

Ook op wereldvlak gingen ingrijpende verschuivingen van start. Van een stelsel van landbouwsamenlevingen, die technologisch weinig verschilden en op basis van hun comparatieve plaatselijke voordelen onderling eerlijke handel konden drijven, ging het naar structurele ongelijkheid door steeds meer uiteenlopende technologische niveaus waarbij de achterblijvende landbouwsamenlevingen in een steeds zwakkere positie wegzakten als het op ruilen van producten aankwam. Door de kennis niet te delen, waarop technologische voorsprong stoelde, kon die kloof in stand worden gehouden en zelfs verder worden vergroot.

Terwijl het volume van de bijkomende stromen in de wereld drastisch toenam verkleinde tegelijkertijd de greep / de macht van de meeste kleine gezinsentiteiten op die stromen niettegenstaande zij het doel van die stromen zijn. Meer nog, zelfs de natuurlijke stromen van water en brandhout ontsnappen grotendeels aan de greep van de mens.

... als gevolg van onvoldoende (functionerende) bijkomende systemen / structuren.

De overgang van overwegend kleine autarkische entiteiten (landbouw, visvangst, jacht) naar samenlevingen waarin sterk verbijzonderde entiteiten (industrie, handel) een steeds grotere rol gingen spelen heeft twee andere (deel)systemen sterk doen uitgroeien: het geld- of kapitaalsysteem en de overheid. Die beide systemen bestonden al voordien maar kregen er nu belangrijke rollen bij.

De entiteiten die op industriële wijze gingen produceren hadden behoefte aan kapitaal: de verbijzonderde economische entiteiten vergden omvangrijke investeringen en moesten om continu te kunnen werken ook belangrijke voorraden aanhouden. Voor de andere entiteiten bood dat de mogelijkheid om het geld dat ze hadden kunnen sparen te beleggen door deel te nemen in het vaste kapitaal of door geld beschikbaar te stellen voor leningen op korte of lange termijn. Geld had tot dan toe vooral gediend als ruilmiddel en bewaarmiddel maar kreeg er nu dus die belangrijke rol bij die echter maar goed kon worden gerealiseerd met behulp van een andere soort verbijzonderde entiteiten: de banken.

In landbouwsamenlevingen heeft de overheid altijd een verdedigende en ordenende rol gehad: de oogsten en het vee dienden beschermd te worden tegen rooftochten van de naburige volkeren en de kwetsbaarheid van die samenlevingen door de afhankelijkheid van de natuur vroeg om een vrij strakke discipline en inzet van alle leden. In technologisch hoger ontwikkelde samenlevingen heeft de overheid ook de rol om te zorgen voor de infrastructuur

(zowel fysieke infrastructuur als instellingen en opleiding) die noodzakelijk en onmisbaar is opdat de individuele verbijzonderde entiteiten zich ten volle op hun functie in het geheel zouden kunnen toeleggen; slechts door een welbegrepen en goed georganiseerde solidariteit is dat mogelijk.

Het goed invullen van verdediging en ordening vraagt om een sterk centraal gezag belichaamd in individuele heersers die alle beslissingen kunnen nemen. Religies zorgden in die context voor discipline en inzet, zodat het niet verwonderlijk is dat het wereldlijke en het religieuze gezag dikwijls samenvielen.

Wanneer de overheid ook voor de solidariteitsopdrachten moet instaan kunnen juiste en doeltreffende beslissingen slechts resulteren uit een gedegen afweging van de uiteenlopende belangen die tegelijk moeten worden behartigd; de macht wordt als gevolg daarvan verdeeld en via vormen van democratie wordt gepoogd met verschillende belangen en meningen rekening te houden.

Het grotendeels teloorgaan van de greep van de kleine gezinsentiteiten – die tenslotte de wereldbevolking uitmaken – op de bijkomende stromen is een gevolg van twee “nalatigheden”. Enerzijds heeft men wel de faciliterende geldsystemen laten ontstaan om de economische sfeer tot ontplooiing te laten komen maar niet gezorgd dat tegelijk de doelgroep van de economie de nodige controle en inspraak kreeg in de ontwikkeling van dat proces; de coöperatieve visie heeft het moeten afleggen tegen de kapitaalsvisie. Anderzijds is de faciliterende overheid wel uitgebouwd maar de daarbij noodzakelijke democratie is in de beginfase altijd scheefgetrokken geweest in het voordeel van de financieel krachtiger entiteiten. De religies, wier formulering van het wereldbeeld sterk steunde op de typische landbouwsamenleving, wisten met de snel opkomende en evoluerende nieuwe ordening niet goed weg en konden hun autoriteit niet laten gelden. De democratie heeft dat niet kunnen verhelpen omdat zij in de leerschool van de zich voordoende ontwikkeling zat en niet met een pasklaar model tegen de werkelijkheid aankeek.

De ontwikkeling in de samenleving naar gezin + maatschappij

In de kleine autarkische groepen van de landbouwsamenlevingen, en zeker in de vroege volledig zelfstandige groepen zonder enige autoriteit boven zich, verliep het bestaan bijna volledig in een bestel van persoonlijke verhoudingen. Het gezin en de beperkte / lokale groep daaromheen vormden de horizon waarbinnen voor alle behoeften een oplossing moest worden gezocht: voor de zelfvoorziening, voor de beperkte ruil van goederen en diensten, en voor de noden die in solidariteit dienden te worden opgelost. Door het meer of minder bekend zijn met alle leden uit de groep had geen enkele inspanning, ruil, of bijdrage voor de grotere groep een onpersoonlijk karakter. De ruimere persoonlijke kennissenkring vormde een wereld zonder veel ordening omdat tussen ‘ik’ en ‘zij’ niet de afstand bestond die meebrengt dat men zich in de situatie van de andere niet kan inleven. Het leven verliep in de gemeenschap die men kende en er was dus alleen sprake van wat we nu de sociale sfeer noemen.

In de hoger ontwikkelde samenlevingen waarin verbijzonderde entiteiten slechts kunnen bestaan in (veel) ruimere gemeenschappen waarbij ruil optreedt met groepen die men persoonlijk niet kent, komt men tot onpersoonlijke verhoudingen en het ‘zakelijk’ afhandelen van de transacties. Ook bij politieke aangelegenheden, waar in een veel grotere samenlevingsgroep zaken in solidariteit moeten worden geregeld en afgehandeld, heeft men te maken met onpersoonlijke verhoudingen. In de sociologie noemt men deze leden van de samenleving waarmee men geen persoonlijke relatie heeft maar waarmee men toch transacties aangaat de ‘maatschappij’ (zie schema 1). Het leven van een individu verloopt als gevolg van die ‘maatschappelijke’ ontwikkelingen niet langer binnen die éne vertrouwde sociale sfeer met persoonlijke verhoudingen maar tegelijk ook in de economische en de politieke sfeer waarin onpersoonlijke verhoudingen het optreden en handelen bepalen. Als individuen in die verschillende sferen moeten opereren, dan moeten zij ook worden voorbereid / opgeleid om daarin te functioneren en bovendien moet het inzicht dat daarbij

wordt meegegeven hen toelaten om die drie sferen niet als totaal verschillende werelden te zien maar als drie dimensies van het éne leven dat zij leiden.

Modellen, ideologieën en de samenleving

Ieder individu dat in de aardse biotoop opgroeit vraagt zich in verwondering een heleboel zaken af bij alles wat hij of zij ziet en/of ervaart. Als de uitgebreide reeks 'waarom'-vragen zo ongeveer uitgeput en hopelijk naar voldoening beantwoord zijn, komen meer en meer de 'hoe'-vragen naar boven want het is tegen die tijd duidelijk dat niet in alle antwoorden kan worden volstaan met verwijzingen naar de natuur en/of het direct zichtbare; de menselijke ordening in de wereld en de bijbehorende principes van de werking moeten er worden bijgehaald om een voldoende antwoord te geven. Meer dan eens stopt de verklaring dan voordat een afdoend antwoord is gegeven met de stoplap dat de samenleving zo complex is dat er niet direct in heldere bewoordingen een uitleg aan kan worden gegeven. Wat mensen complex noemen kan twee oorzaken hebben: ofwel is het effectief een heel ingewikkelde zaak, ofwel worden begrippen en voorstellingen gebruikt die niet goed aansluiten bij datgene wat men wil weergeven zodat de kerngedachte of voorstelling moet worden aangevuld met veel 'maar's', 'of's' en 'en's'. Om even een vergelijkend voorbeeld te geven: een wiskundige kan voor de beschrijving van een rechte of kromme in de ruimte door een gunstige keuze van assenstelsel een eenvoudige en transparante uitdrukking bekomen en in het tegenovergestelde geval een heel ingewikkelde en ondoorzichtige. Wat de samenleving aangaat zijn er (verklarende) modellen en ideeënstelsels in zwang die de realiteit niet direct goed vatten en bijgevolg een beroep moeten doen op veel 'of's' en 'en's' en 'maar's' om toch voldoende volledig te zijn. Een complex concept is niet van aard om gemakkelijk ruim verspreid te worden en ook niet om er doeltreffende beslissingen op te baseren en die ook nog vlot tegenover de samenleving te verdedigen.

Situering van de courante modellen en ideologieën ...

Om de meest gangbare samenlevingsconcepten te situeren maken we gebruik van schema 1 waarin de drie sferen waarin een mensenleven (gelijktijdig) verloopt de kern van de voorstelling vormen. Zoals eerder gezegd kenden de eenvoudige samenlevingen – van kleine zelfstandige, onafhankelijke en autarkische groepen – alleen maar de sociale sfeer, want in al hun doen en laten was er een nauwe tot meer afstandelijke, maar uiteindelijk toch persoonlijke, betrokkenheid met de andere leden van de groep. Door het ruilen van goederen met andere groepen ontstond de economische sfeer waarbij het kader voor de afhandeling van transacties niet meer door persoonlijke verhoudingen wordt gedicteerd maar door de zakelijke waarde van de te ruilen goederen. Door het aaneensluiten of concentreren van sociale groepen, die bereid waren de individu- en groepoverschrijdende problemen en opgaven gezamenlijk en als één ondeelbaar geheel aan te pakken, ontstond de politieke sfeer waarin persoonlijke verhoudingen ook geen rol meer spelen in de overeenkomsten en transacties, maar waar bovendien de zakelijke beslissingen en de controle over de transacties niet meer in handen liggen van individuen maar van vertegenwoordigers van de totale groep.

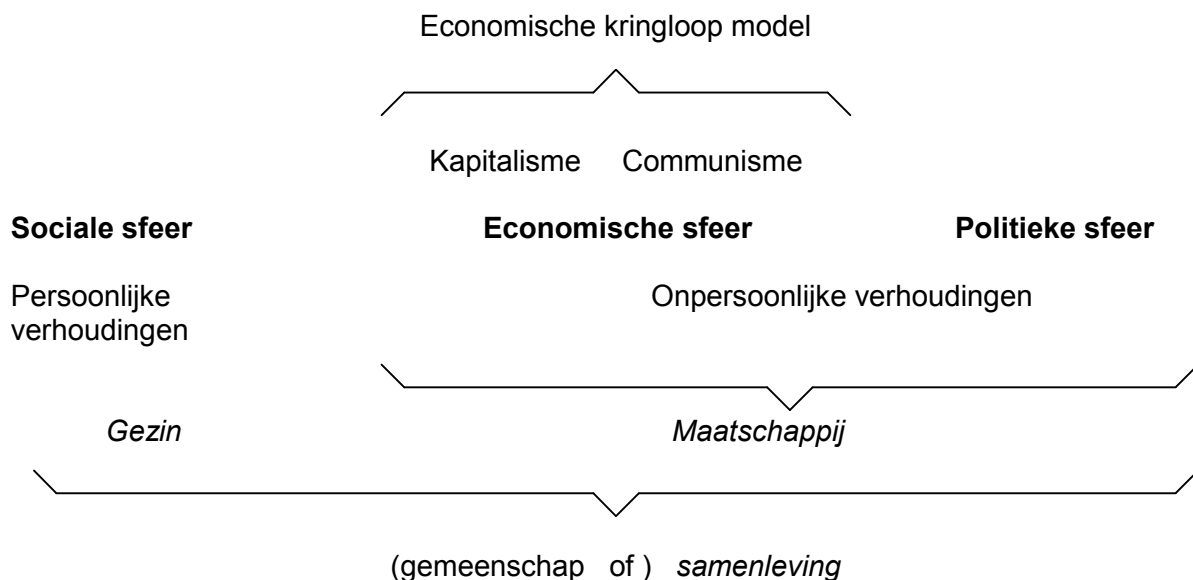
We kunnen voor dit soort samenlevingstoestand beter spreken van een ruimer ontwikkelde samenleving – omdat er sprake is van relaties / transacties met een ruimer aantal sociale groepen – dan van een hoger ontwikkelde samenleving, wat automatisch suggereert dat de uitgebreidere samenleving beter zou zijn. Het leven van een individu in een ruimer ontwikkelde samenleving wordt des te meer door onpersoonlijke verhoudingen bepaald en gedicteerd naarmate hij genoodzaakt is om aanvullend op zijn sociale sfeer met en in de economische en politieke sfeer mee te draaien. Het is bijgevolg zaak voor het individu om te proberen de waarden en normen van de sociale sfeer zoveel mogelijk over te dragen en door te drukken in de onpersoonlijke sferen die de maatschappij uitmaken. Dat kan alleen goed lukken als de principes en concepten voor de economische en de politieke sfeer uitgedrukt zijn in termen en begrippen die worden gedeeld met de sociale sfeer.

In schema 1 is eveneens aangegeven hoe de relatie is van de vigerende ideeënstelsels en het courante model tot de drie sferen of dimensies waarin het leven verloopt. Het kapitalisme en het communisme – de verschillende aanverwante benamingen die op accentverschillen en eufemismen gebaseerd zijn gebruiken we hier niet – vertegenwoordigen ideeënstelsels die vooral verwoorden hoe de economische sfeer moet worden opgevat en functioneren. Het kapitalisme negeert daarbij haast volledig de noodzaak en de eigen aard van de transacties die in de politieke sfeer moeten worden afgehandeld en het communisme negeert grotendeels de behoefte voor individuen om in de economische sfeer toch nog een stuk persoonlijke keuze te kunnen uitoefenen ondanks het feit dat de persoonlijke verhoudingen daarin niet meespelen. Het communisme met zijn collectivisme haalt de economische sfeer bijna helemaal binnen in de politieke sfeer; het kapitalisme daarentegen probeert zoveel mogelijk de politieke sfeer te reduceren tot facilitator voor een zo ruim mogelijke economische sfeer.

... en commentaar erop

De beide ideologieën, die in het courante spraakgebruik regelmatig modellen worden genoemd, zijn dat helemaal niet want ze geven wel het dominante principe / het hoofdmechanisme om de economische sfeer in te richten en te sturen, maar hun formulering bepaalt niet hoe en volstaat niet om de realiteit te gaan meten en de evolutie daarvan te kunnen opvolgen en (bij) te sturen.

Het economische kringloopmodel (in zijn vele uiteenlopende varianten) concentreert zich wel op een voorstelling van de realiteit en geeft dus wel aan hoe men de werkelijkheid moet gaan meten. Aan de voorstellingen die daarbij gebruikt worden kleven echter belangrijke nadelen. Om te beginnen wordt in de schema's gebruik gemaakt van tweedelingen (zoals bedrijven – gezinnen, producenten – consumenten, enz.) waarbij de economische entiteiten worden ingedeeld in groepen overeenkomstig de meest prominente economische functie die

SCHEMA 1

ze binnen die schema's vervullen. Zo worden bedrijven gelijkgesteld met produceren en gezinnen met consumeren. Alle economische entiteiten vervullen echter drie essentiële economische functies, te weten: consumeren, produceren, en investeren / beleggen. De

gebruikte tweedelingen zijn ontstaan bij de industriële revolutie: bij de grote verbijzonderde niet-gezinsentiteiten was de productiefunctie natuurlijk prominent aanwezig zodat men bij gezinnen uiteraard direct dacht aan de consumptiefunctie, maar een opvallend aanwezige functie staat niet gelijk met het vervullen van slechts één rol. Met de tweedeling producenten – consumenten lopen de schema's al snel vast als ze moeten worden uitgebreid om vollediger / juist(er) te zijn. Zo zijn er problemen om investeringen correct in ruimere schema's weer te geven en ook om de rol van de overheid (als beslisser of als economische entiteit ?) of de rol van de financiële sector erbij te betrekken.

In tweede instantie zijn de kringloopschema's onvolledig omdat ze zich beperken tot de stromen die met geldruil te maken hebben; dat betekent die stromen die we hierboven als bijkomende stromen aangeduid hebben plus een beperkt aantal natuurlijke stromen. De niet-geldruil stromen (lucht, zonlicht, water) die ook meespelen voor bedrijven maar vooral voor gezinnen blijven buiten beeld.

In de gangbare economische kringloopschema's komt de sociale sfeer niet aan bod, wordt de politieke sfeer maar zeer gebrekkig meegenomen en krijgt zelfs de economische sfeer een erg vertekende en tamelijk werkelijkheidsvreemde voorstelling; ze schieten dan ook als samenlevingsmodellen hopeloos tekort.

Van onze West-Europese samenlevingen wordt regelmatig gezegd dat ze functioneren volgens een 'sociaal gecorrigeerd kapitalistisch model'. Dat is een uitdrukking / omschrijving waarvan beter niet wordt gevraagd om die in detail te verklaren want het woord model staat niet voor een werkelijkheidsgetrouw, volledig en bruikbaar schema dat al het onderlinge verkeer tussen mensen aangeeft; het gaat alleen maar om een gewijzigde / aangevulde ideologie, die, door ook rekening te houden met de sociale sfeer, als gecorrigeerd, dat wil zeggen als socialer / menselijker wordt aanvoeld en ervaren.

Om de naam maatschappelijk model waard te zijn volstaat het niet de realiteit te vervangen door een stel ideeën waarin de werkelijkheid maar gedeeltelijk en vaag herkenbaar is of een gedeelte van die werkelijkheid in een redelijk goed ogend stroomdiagram weer te geven. Menswetenschappen hebben de neiging om de falsificeerbaarheidstest van Karl Popper af te wijzen omdat het om mensen en hun handelingen, en niet om eenduidig vaststelbaar fysische wetmatigheden gaat; maar dat is nog geen reden om aan schema's vast te houden die aanwijsbaar onvolledig en/of onvoldoende werkelijkheidsgetrouw zijn.

Het gezin en de verschillende sferen van de samenleving

Wanneer we het hebben over de verschillende vormen die een samenleving kan aannemen dan komen we uit bij termen als: jagers/verzamelaars samenleving, landbouwsamenleving, industriële samenleving, (hoog)technologische samenleving, informatiesamenleving of communicatiesamenleving, enz.. Telkens wordt de kenmerkende activiteit genoemd die de samenleving onderscheidt van de daaraan voorafgaande typering van de samenleving. Aangezien in elke nieuwere samenleving de vroegere typische activiteiten ook nog aanwezig zijn is het evident dat de huidige samenlevingen een veel gevarieerder landschap te zien geven dan de vroege(re) samenlevingen. In plaats van gevarieerder spreken we meestal van complexer, maar dat komt omdat we ons laten leiden door de uiterlijke verschillen die de noodzakelijke vormgeving van verschillende soorten activiteiten meebrengt. Wanneer we ons niet door uiterlijkheden laat leiden maar door de essentie in structuur en wijze van functioneren, dan ervaren we het dikwijls erg drukke samenlevingsgebeuren toch veeleer als gevarieerd.

Door de essentie in de overgang van de allesomvattende autarkische samenleving naar de samenlevingsvormen met de sociale, economische en politieke sferen te analyseren kan aangetoond worden dat wat doorgaans complex genoemd wordt in wezen toch maar de bonte verschijning is van vele variaties.

Het ontstaan van de economische sfeer: een horizontale ontwikkeling

Het nomadische bestaan in het tijdperk van de jagers/verzamelaars is de samenlevingsvorm waarbij alleen maar sprake was van de sociale sfeer. Het leven verliep helemaal binnen het (groepje) gezin(nen) van bloedverwanten; een totale autarkie waarbij de druk om binnen zo een kleine groep in de noodzakelijkheden voor het leven en het overleven te voorzien enerzijds geleid heeft tot het zoeken naar verbetering en vooruitgang en anderzijds tot solidariteit in goede en kwade dagen; een evenwichtsoefening die telkens opnieuw moest worden gemaakt op basis van de samenstelling van de groep en van de wisselende omgevingsomstandigheden. Zoeken naar verbetering en vooruitgang betekende een deel van de beschikbare tijd niet besteden aan het eigenlijke fourageren maar aan het onderzoeken van karakteristieken van vindplaatsen van gewassen en vruchten, of van de mogelijkheden en/of beperkingen van materialen en voorwerpen die als uitrusting konden dienen. Het streven naar vooruitgang betekende dus tijd investeren om de productiviteit van de regelmatig terugkerende activiteiten en inspanningen te verhogen. Archeologische vondsten bevestigen de vooruitgang die in de loop van de tijd gerealiseerd werd inzake uitrusting. Solidariteit had vooral te maken met het benutten van de verschillen in capaciteiten en vaardigheden maar ook met het besef dat de fysieke kwetsbaarheid een individu snel van een productief in een afhankelijk lid van de groep kon veranderen. Binnen elke gezinsentiteit vonden de functies produceren, consumeren en investeren plaats en de beslissingsmacht om het functioneren van die cel te sturen lag volledig en ondeelbaar bij het gezinshoofd (waarbij zowel matriarchale al patriarchale bestuursvormen bestonden). Aan die opdracht / bekwaamheid gaven de Grieken de naam economie (van oikos + nemein) wat dus letterlijk wet of regel van het huis betekent en door ons Nederlandse woord huishoudkunde het meest getrouw wordt vertaald.

De leden van een gezin hadden een huis waarin ze woonden en leefden en de drie (proto-) economische functies plaats grepen, en waarin ze zich thuis wisten, dat wil zeggen waarbinnen de leden het leven in solidariteit deelden. Binnen het gezin / het huis werden goederen en diensten gedeeld en verdeeld maar niet geruild.

Van zodra de ontwikkeling tot landbouwsamenleving voldoende gevorderd was, en er overschotten konden worden geproduceerd, ontstond uiteraard ruilactiviteit. Ruilen vormt een stimulans om verder te specialiseren in de landbouwproducten zelf maar ook in de productiemiddelen die bij de landbouw worden ingezet. Specialisaties gebeurden aanvankelijk natuurlijk binnen gezinsentiteiten maar na verloop van tijd ontstonden ook economische entiteiten die niet meer aan een gezin gebonden waren. Omdat in dergelijke – niet bewoonde / niet bevolkte – entiteiten geen goederen meer verbruikt worden die voor de bewoners dienen maar alleen goederen die in het productieproces opgaan is men die productie-entiteiten gaan noemen, wat een onterecht enge benaming is omdat er natuurlijk nog volop goederen geconsumeerd (= verbruikt) worden en er meer dan in gezinsentiteiten geïnvesteerd wordt. Die (op productie) gespecialiseerde entiteiten gaan nu wel samen met de gezinnen naar vooruitgang streven en door hun specialisatie zijn het knooppunten in het totale netwerk van economische cellen waar doorgaans veel omvangrijker (natuurlijke en bijkomende) stromen doorheen gaan. Die gespecialiseerde entiteiten staan echter niet boven de gezinnen; het zijn bijkomende entiteiten op hetzelfde niveau waarvan de zin van het bestaan hoofdzakelijk bepaald is door de gezinsentiteiten waaruit ze gegroeid zijn en waarvoor ze eigenlijk hun activiteit opzetten. Dat men in de huidige tijd de ‘producerende’ economische entiteiten hoger / belangrijker acht is gewoon een gevolg van de concentratie die in de loop van de tijd is toegestaan én van de globalisering waardoor ze in de politieke sfeer veel macht konden verwerven omdat ze niet meer van één enkel wettelijk kader afhankelijk zijn en via hun uitwijkmogelijkheid politieke machthebbers voor schut kunnen zetten.

Ook voor andere economische entiteiten (non-profit, financiële sector, overheidsbedrijven en instellingen) geldt dat zij op het zelfde niveau staan als de gezinsentiteiten, zelfs al verwerken zij veel omvangrijker stromen dan een doorsnee gezinsentiteit; zij werken namelijk allemaal binnen éénzelfde overkoepelend wettelijk kader.

Als gevolg van die ‘gelijkheid’ mag het dan ook niet verwonderen dat alle soorten economische entiteiten aan éénzelfde model voldoen dat hun basisstructuur en werking

beschrijft. Daarmee is evenwel niet gezegd dat gezinnen niet meer zouden zijn dan economische entiteiten; de verderop in deze tekst nog te behandelen aspecten brengen daar meer duidelijkheid in.

Het ontstaan van de politieke sfeer: een verticale ontwikkeling

Het sedentaire karakter van landbouwsamenlevingen heeft grotere groepen mensen samengebracht op geschikte plaatsen en via de ruilactiviteiten die daaruit en daarop volgden is er een bewustzijn ontstaan van de grotere gemeenschap en de belangen die daarbinnen gedeeld werden. Behalve het eigen huis waarin de leden van het gezin woonden, voelden ze zich ook thuis in de met een palissade omringde nederzetting of later de ommuurde stad. De grotere groep bood vooral de mogelijkheid om een aantal gemeenschappelijke behoeften (onder andere watervoorziening en bescherming) op een betere manier in te vullen door de lasten over meer schouders te verdelen. De solidariteitsopdrachten werden in de gezinsoverkoepelende samenlevingen verdeeld over het gezin én het 'hogere huis'. Het overhevelen van een aantal opgaven naar het hogere huis deed natuurlijk het probleem rijzen van de beslissingsmacht terzake. De ondeelbare macht van het gezinshoofd moest natuurlijk voor een deel worden afgestaan en overgeheveld naar het overkoepelende niveau. Dat schiep een dubbel vraagstuk waarbij enerzijds diende te worden uitgezocht welke groepsleden nu precies mee inspraak zouden hebben in de overgedragen (solidariteits)materies en anderzijds aan wie dan (tijdelijk of blijvend) de beslissingsmacht zou worden overgedragen. Net zoals een gezin meestal goed functioneert bij duidelijke regels en afspraken en een gezinshoofd dat zijn macht soepel maar ook doortastend uitoefent, is dat het geval bij een overkoepelend huis. Zodra er een overkoepelend huis ontstaat is er een politieke sfeer met de bijbehorende opgaven van machtsverdeling en machtstoewijzing.

Die ontwikkeling van zich thuis voelen in het gezinshuis en het grotere huis is samen met de economische ontwikkelingen doorgegaan zodat de mensen / de individuen zich zijn gaan thuis voelen in steeds grotere overkoepelende huizen; op dit ogenblik kunnen we de niveaus gemeenten / steden, provincies, regio's, staten, economische blokken, en de wereld als telkens hogere huizen onderscheiden. Hoe duidelijker een niveau over een specifiek eigen wettelijk kader en erkende en gelegitimeerde gezagsdragers beschikt, des te vlotter wordt het door de mensen als een huis herkend. De economische sfeer heeft al enige decennia de kans gekregen om zich over de ganse wereld uit te strekken, maar die wereldruimte kent nog lang geen voldoende wettelijk kader en gezagsdragers met afdwingbare macht: het gemeenschappelijke ecologische huis wordt in politiek opzicht nog met reden als een vrijplaats ervaren zodat de economische sfeer er onterecht veel invloed kan doen gelden. Hoe hoger het 'huis', des te moeilijker is het voor een individu te overzien en te herkennen; het is dan ook niet verwonderlijk dat het de meeste mensen moeite kost om de naar die hogere huizen doorgeschoven / doorschuivende solidariteit en de bijbehorende inspanningen te vatten en loyaal te (blijven) ondersteunen. Tegelijk is ook de inspraak / de machtsverdeling én de machtstoewijzing een steeds lastiger opgave naarmate het om steeds hogere huizen gaat; maar elke ontwikkeling in de economische sfeer zal slechts in maatschappelijk gewenste en verantwoorde richting verlopen wanneer gelijktijdig ook in de politieke sfeer de nodige aanpassingen gebeuren en de noodzakelijke structuren worden opgezet.

We kunnen besluiten dat in wezen de economische en de politieke sfeer complementair zijn met de sociale sfeer en hun bestaansredenen in die sociale sfeer vinden. In alle drie de sferen grijpt sturing van de doorstroming plaats van de natuurlijke en de bijkomende stromen. Een model dat uitgaat van die stromen zal dus een overzicht kunnen geven van die geïntegreerde sferen en als uitgangspunt voor de sturing ervan kunnen dienen. Gezinnen nemen in dat bestel een bijzondere positie in doordat zij tegelijk sociale cel, economische entiteit, en (kleinste) politiek huis zijn.

De gelaagdheid van het maatschappelijk bestel

De samenleving is uiteraard niet meer zo overzichtelijk als ten tijde van de landbouwsamenlevingen en zonder enig inzicht in de structuur die het geheel vertoont komt de realiteit al snel over als een onontwarbaar kluwen. In schema ERM-1A/G (zie verder) wordt de essentiële structuur weergegeven: het maatschappelijk bestel bestaat uit vier lagen of niveaus en de werking of dynamiek bestaat uit drie soorten transacties die tussen die lagen plaats grijpen. Zoals de titel van het schema 'REALITEIT = ECOLOGIE + ECONOMIE' aangeeft moeten we de biotoop aarde en al datgene wat de mensheid daarop tot stand heeft gebracht als één geheel zien. De term economie staat hier voor zijn gangbare betekenis die alle ruiltransacties met geld en de louter financiële transacties omvat.

De vier lagen van onder naar boven toe geven aan in welke volgorde de lagen tot ontwikkeling zijn kunnen komen en maken duidelijk dat elke hogere laag slechts kan blijven bestaan en zinvol is als de onderliggende lagen intact blijven.

De ontwikkeling van de lagen is eigenlijk op gang gekomen met het ontstaan van de landbouwsamenlevingen waarbij de ecologische transacties tussen natuur en gezinnen geïntensiveerd konden worden. Dat heeft op termijn de mogelijkheid geschapen voor ruiltransacties (met 'overschotten') en na vele eeuwen van handel in landbouw- en natuurproducten is met de ontwikkeling van de positieve wetenschappen het starschot gegeven van de ontplooiing van de bijkomende stromen van eerst goederen en daarna diensten. Omdat de verdere verruiming van de transacties niet meer binnen de gezinsvorm van een economische entiteit mogelijk was zijn naast de gezinnen andere vormen van economische entiteiten ontstaan. Met de handel en vooral de industriële ontwikkeling heeft de mensheid haar afhankelijkheid van de (seizoens)beperkte en wisselvalligheid van de natuur sterk beperkt, maar niet uitgeschakeld.

De volgende stap in de maatschappelijke ontwikkeling was, ofschoon minder fysiek zichtbaar, in wezen ingrijpender. Het geld dat als universeel en handig ruilmiddel de ruiltransacties had vergemakkelijkt (door ontkoppeling in tijd en ruimte van de goederen die uiteindelijk worden geruild) kreeg een specifieke eigen rol in de vorm van kredietverlening. Die werd mogelijk gemaakt door het opzetten van twee systemen: het verzekeringssysteem en het banksysteem. Het geld, door zijn vorm goed geschikt om het gespaarde overschot te bewaren, werd grotendeels 'vastgehouden' als voorzorg om opgewassen te zijn tegen de eigen risico's. Door met verzekeringen aan risicodekking te doen kon het gespaarde geld wel vrijkomen maar was verder nog een systeem nodig om het geld bijeen te brengen om de kredietpot te kunnen vormen: banken. Met de verzekeringen werd het immobilisme van het spaargeld doorbroken en met het kredietsysteem de 'traagheid' van vooral investeringstransacties. Investeringskonden nu meer gebeuren vanaf het ogenblik dat ze technisch mogelijk waren én economisch verantwoord in plaats van pas op het ogenblik dat het nodige investeringsbedrag ervoor was gespaard. Elke investering houdt echter op zijn beurt een risico in; de bestaande uitgangssituatie in combinatie met de verwachtingen waarop een investeringsbeslissing gebaseerd is krijgt nooit precies de afwikkeling die men zich daarbij voorgesteld heeft.

Leningen, met in principe een beperkt risico voor de kredietverstrekker, zijn niet het eindpunt geworden van de ontwikkelingen in de geldsfeer. Zolang de gezinnen in de landbouwsamenlevingen de meest voorkomende vorm van economische entiteit waren hadden de gezinshoofden de mogelijkheid om zelf actief voor investeringen te kiezen in de hoop op en met de bedoeling om vooruitgang te bereiken. Voor de meeste gezinnen is thans echter hun belangrijkste economische activiteit het ruilen van hun arbeid voor geld en zijn de zinvolle investeringsmogelijkheden binnen de eigen entiteit beperkt. De mogelijkheid om met het nemen van een risico naar vooruitgang te streven bestaat dan in het beleggen, dat is het deelnemen in investeringen in niet-gezinsentiteiten in de vorm van aandelen. Obligaties en kasbons delen, ondanks hun principieel vooraf bepaalde opbrengst, toch in mindere mate ook in de risico's van aandelen. Door de verhandelbaarheid (beurzen) van die kapitaalsbewijzen is er echter een groot verschil met een investering binnen de eigen entiteit:

er wordt niet langer een lange-termijn engagement aangegaan en door kopen / verkopen binnen de looptermijn kunnen opbrengsten worden gerealiseerd terwijl risico's worden afgewenteld. Samen met de dematerialisering van het geld (bits op een informatiedrager) en de bliksemsnelle communicatiemogelijkheden heeft dat de mogelijkheid geschapen om het geldbezit in hoge mate te concentreren; het wordt er misbruikt omdat het niet meer ingezet wordt in dienst van het maatschappelijk bestel, maar dat bestel net ondergraaft en verzwakt door de noodzakelijke en wezenlijke band met de onderliggende lagen en uiteindelijk de natuurbasis te negeren. Helaas hebben politieke verantwoordelijken in het verleden deze misgroei laten ontstaan en zijn overheden nu daarvan zelf de dupe omdat ze de publieke kosten van de gevolgen moeten dragen.

Het maatschappelijk bestel is geen onontwarbaar kluwen op voorwaarde dat men zich niet laat overdonderen door de vele details en de bonte verschijningsvormen, maar zich laat leiden door de verschillende soorten stromen die in het bestel omgaan en de lagen onderscheidt die de mens bovenop de natuurlaag in stand weet te houden. Op de plaatsen in deze wereld waar de economische en de politieke sferen desintegreren komt men automatisch terug tot samenlevingen waarin alleen nog gezinsentiteiten voorkomen met de natuur als laag om op te overleven. Het is evident dat in sterk verstedelijkte omgevingen – en daar wonen ondertussen de helft van de mensen op deze aardbol – dit soort terugval totaal onmogelijk is. Politici moeten er dus onverwijld alles aan doen om de gebreken van het systeem met zijn boven op elkaar geplaatste lagen doortastend te corrigeren.

Het 'huishoudkundig' model voor alle economische entiteiten

De voorafgaande beschouwingen en analyses betreffende allerhande stromen in deze wereld, de begrippen maatschappij en samenleving, vigerende ideologieën, de ontwikkeling van de economische en de politieke sferen, en de gelaagdheid van het maatschappelijk bestel hebben duidelijk gemaakt dat de in zwang zijnde ideologieën onterecht modellen van / voor de samenleving worden genoemd en dat de varianten van het economische kringloopmodel als model zeer onvolledig zijn en vertrekken van de kunstmatige tweedeling gezinnen – bedrijven waardoor elke poging om door uitbreiding het model tot een getrouwe en bruikbare voorstelling van de werkelijkheid te maken tot mislukken is gedoemd. Slechts een model dat niet uitgaat van een arbitraire tweedeling, met alle soorten stromen rekening houdt, en waarin de gelaagdheid van de verschillende soorten stromen bewust meespeelt, kan een formulering bieden die de sociale, de economische en de politieke sfeer integreert.

In de visie van het economische realiteit systeem (ERS) bestaat de samenleving niet uit een producerend en een consumerend blok waar dan noodgedwongen als derde blok de overheid (als aanvullend producerend blok) wordt aan toegevoegd. Het ERS ziet de samenleving als een uitgebreid web waarin verschillende soorten stromen zich verplaatsen langs de talloze verbindingsdraden. Elk knooppunt in dat web is een entiteit die controle heeft over de stromen die er in- en uitgaan. Elke entiteit maakt al of niet gebruik van een aantal generieke stromen en dat in beperkte of uitgebreide mate. Het is deze mix en variatie waardoor we in het dagelijkse spraakgebruik de ene groep entiteiten die sterk op elkaar lijken gezinnen gaan noemen en andere groepen dan bedrijven of financiële ondernemingen of overheidsinstellingen gaan noemen. Alle knooppunten in het web kunnen met hetzelfde (micro)model worden beschreven en verklaard. Schema UOM-11/G (zie verder) is een dergelijk (micro)model; het wordt hier universeel ondernemingsmodel (UOM) genoemd omdat het vanuit die invalshoek is ontwikkeld, maar het model is niet alleen universeel bruikbaar voor bedrijven of ondernemingen maar voor alle soorten economische entiteiten. Het bestaan van het UOM (en van het complementaire economische realiteit model (ERM) – het macromodel op basis van de stromenvisie – waarvoor in deze tekst de ruimte ontbreekt) bewijst dat het ERS geen last heeft van de realiteitskloof die typisch is bij ideologieën maar probleemloos naar de concrete realiteit te vertalen is.

Het UOM stelt alle stromen voor in drie grote lagen: van boven naar onder de financiële laag, de infrastructuurlaag en de productielaag. De drie essentiële functies – consumeren, produceren, en investeren / beleggen – worden er verricht. Alle belanghebbers zijn in het schema te vinden: eigenaars, kapitaalverstrekkers, de staat, leveranciers, werknemers, klanten en de natuur. Uit het schema blijkt verder dat er in principe verschillende doelstellingen kunnen worden nagestreefd (variërend van klantentevredenheid over stabiliteit van werkgelegenheid tot maximalisering van de opbrengst voor kapitaalverstrekkers) en dat winst optimaliseren zeker niet de enige mogelijkheid is.

Onderaan in het schema vinden we de natuur als verstrekker van een aantal gratis stromen en als ontvanger van een aantal afvalstromen. Ook de (niet rechtstreeks te betalen) publieke goederen en diensten vinden we daar terug als input, maar met de belastingen, die bovenaan in de financiële laag voorkomen, hebben we de globale betaling voor dat globale pakket dat door de overheid / in de politiek sfeer wordt verzorgd. Alles wat met leningen en kapitaalverstrekking / beleggen te maken heeft zit in de financiële laag en op de resterende lijnen zijn alle geldruiltransacties te vinden.

Met het substitueren van de generieke soorten stromen voor een specifiek bedrijf zal iemand met enige economische opleiding en/of inzicht geen probleem hebben. De bruikbaarheid van het schema / model voor een gezinsentiteit wil ik nog wel kort illustreren.

Het product dat het merendeel van de gezinnen te koop kunnen aanbieden is hun arbeid.

Om die regelmatig en in goede conditie te kunnen aanbieden verbruiken zij energie, voedingsstoffen en een aantal medische en andere diensten maar produceren ook gegarandeerd een hoeveelheid afval. Daarnaast kunnen zij (ook als zij geen arbeid kunnen 'verkopen') op basis van voorwaarden genieten van verschillende subsidies en premies. De infrastructuur voor een gezin bestaat uit het (gebouwde, gekochte of gehuurde) huis met alle daarin aanwezige voorzieningen van keuken tot badkamer, en in de meeste gevallen ook nog een wagen, fietsen en andere uitrustingsstukken voor de vrije tijd. Met de invoering van de dienstencheques (in België) doen veel gezinnen zelfs wettelijk / fiscaal correct een beroep op deeltijdse werknemers. Verder behoren leningen, belastingen, en beleggingen in allerlei technologieën voor de meeste gezinnen tot de gewone gang van zaken.

Gezinnen zijn dus in geen geval te reduceren tot consumenten want zij vormen de oorspronkelijke groep van huishoudkundige entiteiten en blijven de kern vormen waar de andere sferen (economie en politiek) hun zin en doel in vinden.

De gezinsentiteiten brengen in onze westerse samenleving maar zeer gedeeltelijk verslag uit over hun totale huishouding. Toch zijn zij wat natuurlijke in- en outputs betreft erg belangrijk en soms doorslaggevend. Om een belangrijke ecologische omslag te verwezenlijken zullen zij meer bewust moeten gaan zijn van de omvang van die natuurlijke stromen ofwel door zelf meer te gaan meten ofwel door hun activiteiten en stromen meer te laten meten.

De niet-gezinsentiteiten brengen over hun activiteiten alleen maar verslag uit in zoverre het gaat om geldruil- en loutere geldtransacties. Huishoudkundig (in de volle en brede betekenis) is hun verslag onvolledig omdat zij de natuurlijke stromen die niet tegen geld worden geruild niet registreren. Bij het zoeken naar betere indicatoren van welvaart en/of welzijn moet er dus niet alleen een correctie gebeuren op de huidige BNP- of BBP-indicatoren maar moeten aanvullend kwantitatieve gegevens worden opgenomen over de natuurlijke in- en outputs. In het ERS maken die natuurlijke in- en outputs in elk geval deel uit van het model zodat ze voortdurend onder de aandacht blijven.

Tot slot

Religies hebben in het verleden de lacunes gecompenseerd en gecorrigeerd die de zogezegde maatschappijmodellen vertoonden. Het communisme heeft de ideologische strijd verloren en het onvermogen van het 'zegevierende' kapitalisme om voor vooruitgang én rechtvaardigheid te zorgen is intussen al duidelijk aangetoond. Onze seculariserende samenleving geeft dat kapitalisme nog meer vrij spel. De groeiende ongelijkheid en de

ontwrichting van het milieu die er het gevolg van zijn roepen al decennialang om een wezenlijk andere aanpak.

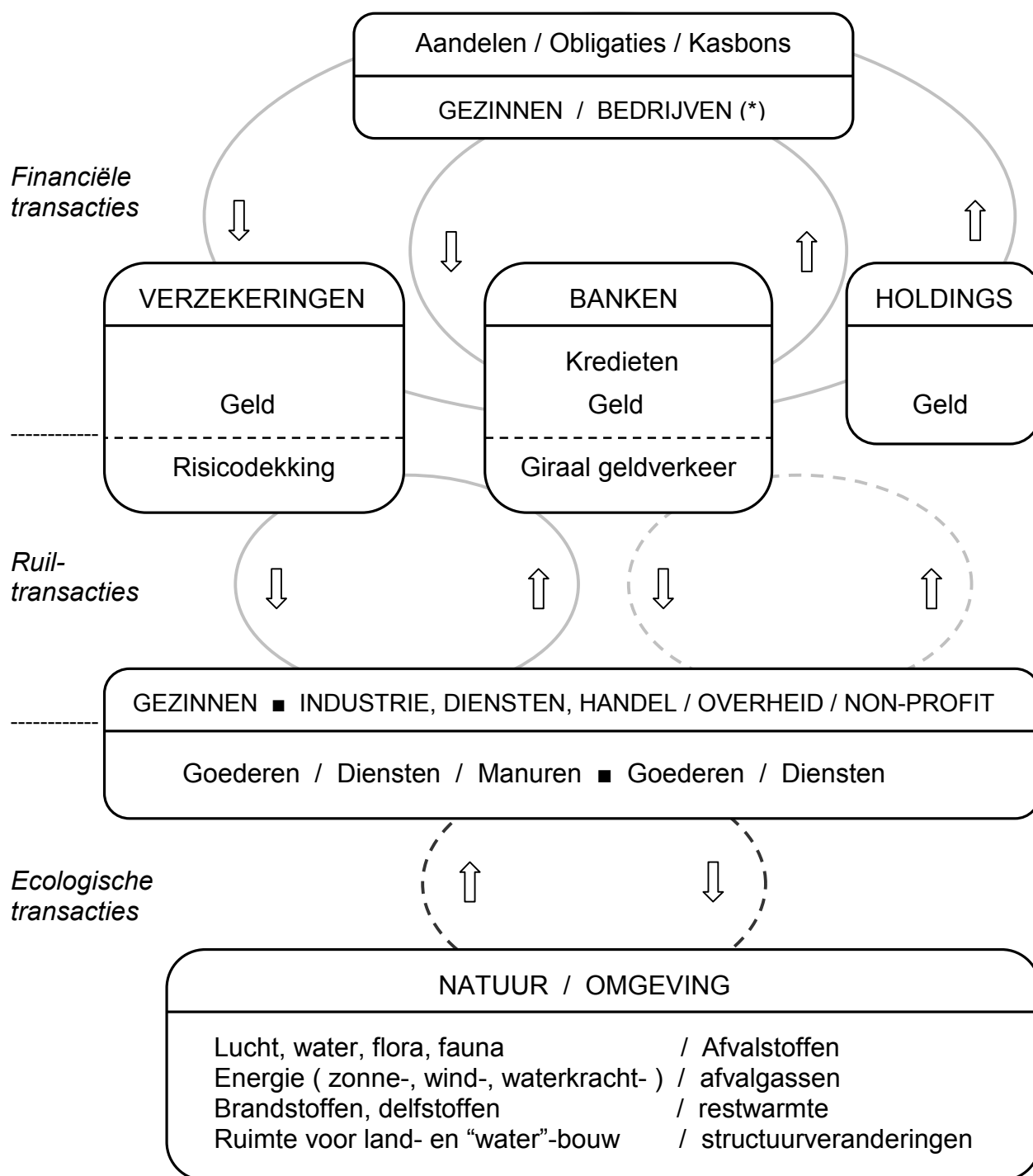
Een samenleving stort niet in elkaar door er op een andere manier over te gaan denken, maar wel door ongepaste of uitblijvende maatregelen. Een realistischer denkkader kan wel helpen om vastgeroeste gebreken terdege te gaan aanpakken.

Bio

André Bequé (1946) is handels- en bedrijfseconomisch ingenieur (KUL / 1970) en heeft een loopbaan gehad die hoofdzakelijk in de informatica-afdelingen van zeer uiteenlopende soorten bedrijven is verlopen. Hij heeft een actieve belangstelling voor maatschappij en politiek.

REALITEIT = ECOLOGIE + ECONOMIE

4 niveau's / 3 transactietypes

LEGENDE

Financiële transacties

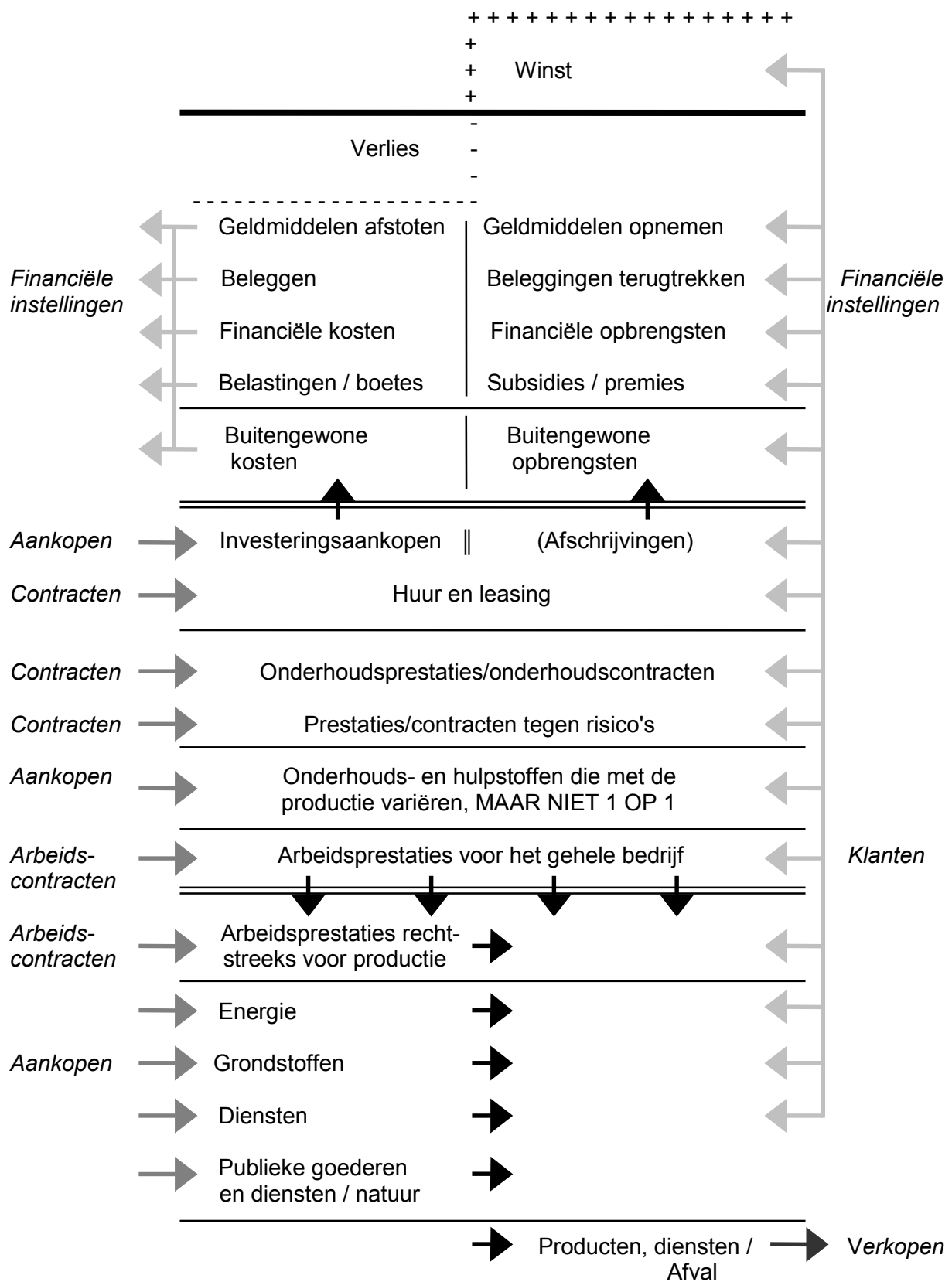

Ruiltransacties

(*) Bedrijven = BAHOVE's + INDIHA's + OV's

Ecologische transacties

© 1997 A. Bequé